"चिरपथिकद्राघिममिलदलकलताशै-
बलावलिग्रथिता ।
करतोयेव मृगाक्ष्या दृष्टिरिदानीं सदानीरा ॥")
सदापुष्पः,पुं,(सदा पुष्पं यस्य ।) नारिकेलवृक्षः ।
इति शब्दमाला ॥ सर्व्वदाकुसुमयुक्ते, त्रि ॥
(यथा, महाभारते । १४ । ३५ । २०-२२ ।
"अव्यक्तबीजप्रभवो बुद्धिस्कन्धमयो महान् ।
महाहङ्कारविटप इन्द्रियाङ्कुरकोटरः ॥
महाभूतविशेषश्च विशेषप्रतिशाखवान् ।
सदापर्णः सदापुष्पः सदाशुभफलोदयः ॥
आजीवः सर्व्वभूतानां ब्रह्मबीजः सनातनः ।
एतज्ज्ञात्वा च तत्त्वानि ज्ञानेन परमासिना ॥
छित्त्वा चामरतां प्राप्य जहाति मृत्युजन्मनी ॥"
सदापुष्पी, स्त्री, (सदा पुष्पं यस्याः । ङीष् ।)
रक्तार्कवृक्षः । इति रत्नमाला ॥
सदाप्रसूनः, पुं,(सदा प्रसूनं यस्य ।) रोहितकः ।
अर्कः । कुन्दः । इति राजनिर्घण्टः ॥
सदाफलः, पुं, (सदा फलमस्य ।) स्कन्धफलः ।
नारिकेलः । उड़म्बरः । इति मेदिनी ॥ विल्वः ।
इति जटाधरः ॥
सदाफला,स्त्री, (सदा फलं यस्याः ।) त्रिसन्धि-
पुष्पम् । इति राजनिर्घण्टः ॥ वार्त्ताकुविशेषः ।
सला वेगुन इति कुली वेगुन इति दंको वेगुन
इति च भाषा । अस्या गुणाः ।
"सदाफला त्रिदोषघ्नी रक्तपित्तप्रसादनी ।
कण्डुकच्छूहरी चैव वार्त्ताकीगुणवत्तरा ॥"
इति राजवल्लभः ॥
सदाभद्रा, स्त्री, (सदा भद्रमस्याः ।) गम्भारी-
वृक्षः । इति रत्नमाला ॥
सदायोगी,[न्]पुं,(सदा सर्व्वस्मिन् काले योगी।
विष्णुः । इति त्रिकाण्डशेषः ॥ हरिशयने मधु-
मांसवर्ज्जनफलभागी । यथा,—
"सदामुनिः सदायोगी मधुमांसस्य वर्जनात् ।
निराधीर्नीरुगोजस्वी विष्णुभक्तश्च जायते ॥"
इति तिथ्यादितत्त्वम् ॥
सदृक्, [श्] त्रि, (समान इव दृश्यतेऽसौ ।
समान + दृश् + "समानान्ययोश्चेति वक्तव्यम् ।"
३ ।२ ।६० । इत्यस्य वार्त्तिकोक्त्या क्विन् ।"दृक्-
दृशवतुषु ।" ६ । ३ । ८९ । इति समानस्य
सः ।) तुल्यम् । इत्यमरः ॥ (यथा, कथा-
सरित्सागरे । ३९ । ८८ ।
"न त्वया सदृगन्योऽस्ति त्रैलोक्येऽपि धनुर्धरः"
सदृक्षः, त्रि, (समान इव दृश्यते इति । समान +
दृश + क्सः । समानस्य सादेशः ।) सदृशः ।
इत्यमरः ॥ (यथा, भागवते । ३ । १ । २९ ।
"कश्चिद्धरेः सौम्य सुतः सदृक्ष
आस्तेऽग्रणी रथिनां साधु साम्बः ॥")
सदृशः, त्रि, (समान इव दृश्यतेऽसौ । समान +
दृश + कञ् । "दृक्दृशवतुषु ।" ६ । ३ । ८९ ।
इति समानस्य सः ।) समः । इत्यमरः ॥
(यथा, रघुः । १ । १५ ।
"आकारसदृशप्रज्ञः प्रज्ञया सदृशागमः ।
आगमैः सदृशारम्भ आरम्भसदृशोदयः ॥")
उचितः । इति मेदिनी ॥
सदृशस्पन्दनं,क्ली, निष्पन्दः । इति त्रिकाण्डशेषः ॥
सदेशः, त्रि, (देशेन सह वर्त्तमानः ।) निकटः ।
इत्यमरः ॥ देशान्वितः । यथा,—
"सदेशसवेशौ निकटे देशवेशान्वितौ क्रमात् ।"
इति धरणिः ॥
सद्भूतः, त्रि, (सन् भूतः ।) सत्यम् । इति
हेमचन्द्रः ॥ (यथा, हरिवंशे । १४८ । ४४ ।
"तद्भवद्भिर्गुणा वाच्याः प्रद्युम्नस्य महात्मनः ।
सद्भूताः कुलरूपस्य शीलस्य वयसस्तथा ॥")
सद्म, [न्] क्ली, (सीदन्त्यत्रेति सद + मनिन् ।)
गृहम् । इत्यमरः ॥ (यथा, रघुः । ३ । १९ ।
"न केवलं सद्मनि मागधीपतेः
पथि व्यजृम्भन्त दिवौकसामपि ॥"*।
"विशीर्य्यते शिलादिषु पातात् विशीर्य्यन्तेऽनेन
कुड्यादय इति वा । गच्छति वागच्छति निम्नं
गम्यते वा प्राणिभिः । अवसादयति पिपासा-
युक्तं वा । सद्लृ विशरणगत्यवसादनेषु +
मनिन् ।" इति निघण्टुटीका । १ । १२।६६।)
जलम् । इति मेदिनी ॥ (साद्यन्ते अवसाद्यन्ते
प्राणिनो यत्रेति । संग्रामः । इति निघण्टुः ।
२ । १७ ॥)
सद्यः, [स्] व्य, (समानेऽहनि इति । "सद्यः
परुत्परार्य्यैषम इति ।" ५ । ३ । २२ । इति
द्यप्रत्ययः समानस्य सभावश्च निपात्यते ।)
तत्क्षणम् । तत्पर्य्यायः । सपदि २ । इत्यमरः ॥
द्वे तत्क्षणे तत्काले । समानेऽह्नि सद्यः कुतः क्व
कुह इत्यादिना निपातः । सद्यः पतति मांसेन
इति सपदि मुकुलिताक्षीम् । द्वयं दन्त्यादि ।
इति भरतः ॥
सद्यःकृतं, क्ली,(सद्यस्तत्क्षणात् कृतम् ।)नाम ।
इति त्रिकाण्डशेषः ॥ तत्क्षणकृते, त्रि ॥
सद्यःप्राणकरः, त्रि, (सद्यस्तत्क्षणात् प्राणस्य
बलस्य करः ।) तत्क्षणात् बलकारकद्रव्यादिः ।
यथा, चाणक्ये ।
"सद्योमांसं नवान्नञ्च बाला स्त्री क्षीरभोजनम् ।
घृतमुष्णोदकञ्चैव सद्यःप्राणकराणि षट् ॥"
सद्यःप्राणहरः, त्रि, (सद्यः प्राणस्य बलस्य हरः ।
तत्क्षणात् बलायुषोर्नाशकद्रव्यादि । यथा,—
"शुष्कं मांसं स्त्रियो वृद्धा बालार्कस्तरुणं दधि ।
प्रभाते मैथुनं निद्रा सद्यःप्राणहराणि षट् ॥
इति चाणक्यम् ॥
सद्यःशुद्धिः, स्त्री,(सद्यस्तत्क्षणात् शुद्धिः ।)सद्यः-
शौचम् । यथा,—
"देशान्तरमृते बाले सद्यःशुद्धिर्यतौ मृते ॥"
इति गारुड़े १०७ अध्यायः ॥
सद्यःशोथा, स्त्री, (सद्यःशोथो यस्याः । कपि-
कच्छूः । इति शब्दचन्द्रिका ॥
सद्यःशौचं, क्ली, (सद्य एव शौचं शुद्धिः ।)तत्-
क्षणाच्छुद्धिः । यथा,—
"शिल्पिनः कारवो वैद्या दासीदासाश्च भृत्यकाः
आग्नमान् श्रोत्रियो राजा सद्यःशौचाः प्रकी-
र्त्तिताः ॥"
इति गारुड़े १०७ अध्यायः ॥*॥
अन्यच्च ।
"कारवः शिल्पिनो वैद्या दासीदासास्तथैव च ।
दातारो नियमी चैव ब्रह्मविद्ब्रह्मचारिणौ ॥
सत्रिणो व्रतिनस्तावत् सद्यःशौचा उदाहृताः ।
राजा चैवाभिषिक्तश्च प्रातः सत्रिण एव च ॥
यज्ञे विवाहकाले च देवयागे तथैव च ।
सद्यःशौचं समाख्यातं दुर्भिक्षे वाप्युपद्रवे ॥
डिम्बाहवहतानाञ्च विद्युता पार्थिवैर्द्विजैः ।
सद्यःशौचं समाख्यातं सजातिमरणे तथा ॥
अग्नौ मरुप्रपतने वीराध्वस्याप्यनाशके ।
ब्राह्मणार्थे च संन्यस्ते सद्यःशौचं विधीयते ॥"
इति कौर्म्मे उपविभागे २२ अध्यायः ॥*॥
अपरञ्च । अथ सद्यःशौचम् । तत्र विष्णुः
नाशौचं राज्ञां राजकर्म्मणि न व्रतिनां व्रते न
सत्रिणां सत्रे न कारूणां स्वकर्म्मणि न
राजाज्ञाकारिणां तदिच्छया न देवप्रतिष्ठा-
विवाहयोः पूर्व्वसंवृतयोः इति । सत्रिणां
नित्यप्रवृत्तान्नदानानां सत्रे अन्नदाने । कारवः
सूपकाराद्याः । आदिपुराणे ।
"सूपकारेण यत् कर्म्म करणीयं नरेष्विह ।
तदन्यो नैव शक्नोति तस्माच्छुद्धः स सूपकृत् ॥"
कूर्म्मपुराणे ।
"कारवः शिल्पिनो वैद्या दासा दास्यस्तथैव च ।
दातारो नियमी चैव ब्रह्मविद्ब्रह्मचारिणौ ।
सत्रिणो व्रतिनस्तावत् सद्यःशौचा उदाहृताः ॥"
आदिपुराणे ।
"शिल्पिनश्चित्रकाराद्याः कर्म्म यत् साधयन्त्युत ।
तत् कर्म्म नान्यो जानाति तस्मात् शुद्धः
स्वकर्म्मणि ॥
दासा दास्यश्च यत् कर्म्म कुर्व्वन्त्यपि च लीलया ।
तदन्यो न क्षमः कर्त्तुं तेन ते शुचयः स्मृताः ॥"
चित्रकराद्यरूपाः शिल्पिनः । आद्यशब्दाच्चेल-
निर्णेजकाद्याः । शातातपः ।
"मूल्यकर्म्मकराः शूद्रा दासा दास्यस्तथैव च ।
स्नाने शरीरसंस्कारे गृहकर्म्मण्यदूषिताः ॥"
स्मृतिः ।
"सद्यःस्पृश्यो गर्भदासो भक्तिदासस्त्र्यहा-
च्छुचिः ॥"
वैद्या अपि चिकित्सायामेव । तथा च स्मृतिः ।
"चिकित्सको यत् कुरुते तदन्येन न शक्यते ।
तस्मात् चिकित्सकः स्पर्शे शुद्धो भवतिनित्यशः ॥"
दातार आवश्यकप्रत्यहं गोभूमिहिरण्यादि-
दाने प्रवृत्ताः । तेषां तद्दान एव । प्रत्यहं
दानञ्च । दातव्यं प्रत्यहं पात्रे इति याज्ञ-
वल्क्यात् । कादाचित्कदानकारिणान्तु दाने
प्रक्रान्ते अशौचं नास्ति तावत् यावत्तत् कर्म्म
कुर्व्वन्ति इति । हारलताप्येवम् । पूर्व्वसङ्कल्पित-
द्रव्यदानेऽपि नाशौचम् । यथा च मिता-
क्षरायाम् ।